

Україна і глобалізація в соціолінгвістичному контексті

Наталія Черниш

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії та теорії соціології,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
nchernysh@gmail.com

Розглянуто глобалізаційні процеси у сучасному світі і акцентовано на потребі чіткого розмежування предметних полів соціогуманітарних наук у розумінні глобалізації, її причин, скерованості і наслідків. Охарактеризовано специфіку соціології у дослідженні процесів глобалізації та її головну особливість: докорінну зміну предмету - з суспільства в національно-державних кордонах на людство як світову систему. Проаналізовано перебіг глобалізаційних процесів у головних сферах життєдіяльності людства: економічній, політичній, культурній; аргументовано, що найбільший спротив глобалізаційним тискам виявлено у сфері культури. Показано роль мови в глобалізованому світі, вплив глобалізації на її трансформації на локальному та глобальному рівнях.

Ключові слова: глобалізація, регіоналізація, локалізація, глокалізація; виклик, відповідь; вестернізація, американізація, макдональдизація; істернізація; «сильні» і «слабкі» культури; мова.

Кінець ХХ – поч. ХХІ ст. характеризують як добу глобалізації, яка торкнулася усіх країн світу і спричинила воістину революційні зміни у соціогуманітарних науках. Практично в усіх них з'явилися наукові напрями, пов'язані із дослідженням глобалізаційних процесів на різних рівнях та в різних вимірах; з часом це призвело навіть до виникнення нової міждисциплінарної науки – глобалістики, в межах якої зосереджені наукові пошуки представників багатьох ланок наукового знання. Водночас зростає переконання, що кожна з наук має насамперед чітко окреслити своє предметне поле в аналізі глобалізаційних процесів і явищ та використовувати відповідні дослідницькі методики.

Так, економічна наука досліджує насамперед такий аспект глобалізації, як створення світової економіки, значна частина якої є віртуальною. Тут основним агентом виступають транснаціональні корпорації (ТНК), а предметом – глобалізація виробництва, використання ресурсів, розподілу робочої сили тощо. Якщо на початках розгортання глобалізації вважалося, що її головне

скерування – творення глобальної ринкової економіки за західним взірцем, то нині теза про безумовну перемогу капіталізму у цілому світі є підваженою через розповсюдження незахідних економічних моделей, до прикладу, східного походження.

Політична наука зосереджується на формуванні світового політичного простору, основними агентами якого виступають міжнародні наднаціональні організації та інституції на кшталт ООН, МВФ, Всесвітнього Банку, СОТ, ЄС тощо. В цій сфері найбільш дискутованими питаннями є проблеми послаблення національних суверенітетів, втрати національними державами свого донедавна домінуючого становища в глобалізованому світі, міжрасових і міжнаціональних конфліктів, переконфігурації влади, широкого розповсюдження міграцій та вдосконалення міжнародного законодавства і т. ін.

В культурології зусилля вчених зосереджені на появі світової культури і формуванні її осередків та проявів у різних частинах земної кулі. Зокрема, фіксують появу так званих елітарних взірців глобальної культури у вигляді давоської культури бізнесменів і фінансистів, клубної культури інтелектуалів, молодіжної культури яппі-інтернаціонал, а також глобальної масової культури в таких її проявах, як фільми Голівуду, музична радіо- і телевізійна, здебільшого англійська, продукція, нові масові рухи феміністок, екологів, представників певних релігій (насамперед протестантизму) тощо.

Нарешті, соціологія (яку я на цьому семінарі представляю і з позицій якої виступаю) має свою специфіку у дослідженні глобалізаційних процесів і явищ. Вона полягає у докорінній зміні предмету соціологічних досліджень: якщо з часів створення соціології як науки головні зусилля її представників були скеровані на вивчення суспільства в його національно-державних кордонах (пригадаймо: термін «соціологія» походить від лат. соціетас – суспільство і грец. льогос – знання), то в умовах глобалізації предмет соціології колосально розширюється і становить собою усе людство як світову систему. Відтак першочергового значення для сучасної соціології набуває осмислення цієї нової соціокультурної реальності, зміна методології і методів її дослідження. В принципі всі соціологи погоджуються з тим, що глобалізація провадить до

утворення якісно нової форми згромадження та суспільних зв'язків на найвищому міжнародному чи транснаціональному рівні; дискусії виникають з приводу того, в якій саме формі втілиться глобалізоване людство.

Одні соціологи (як-от відомий польський соціолог Пьотр Штомпка [1]) вважають, що глобалізація призведе до формування всесвітньої спільноти (світовий Гемайншафт, за термінологією класика німецької формальної соціології Ф. Тьонніса підґрунтям для творення якої є соціальні мережі в Інтернеті. Інші, не менш впливові соціологи (до прикладу, Пітер Дракер [2]), наполягають на полярній можливості – формуванні всесвітнього суспільства з новим наднаціональним центром влади у вигляді наднаціональної держави; це буде щось схоже на всесвітній Гезельшафт. Проміжну позицію займають соціологи, які вважають, що у майбутньому з громадянських суспільств у різних країнах сформується єдине світове громадянське суспільство, головними агентами якого виступатимуть громадяни різних країн світу, об'єднані у громади у вигляді недержавних організацій. Світову спільноту і світове громадянське суспільство можна вважати прикладами «глобалізації знизу», а світову наднаціональну державу з її центром світової влади – «глобалізацією зверху». Наразі дискусії з цих можливих сценаріїв утворення світової системи внаслідок процесів глобалізації тривають і постачають матеріал для роздумів для вітчизняних соціологів, про що скажу дещо згодом.

Наприкінці ХХ ст. в соціогуманітарних науках переважала думка, що глобалізація є насамперед західним продуктом, оскільки вона мислилася в термінах розповсюдження ринкових відносин західного типу, західних моделей демократії, західних цінностей і навіть західних принципів харчування (фаст-фуд). Але якраз соціологи підважили це переконання шляхом проведення низки міжнародних соціологічних досліджень, з яких я зупинюся на результатах виконання міжнародного емпіричного дослідження під керівництвом американських соціологів Пітера Бергера і Семюеля Гантінгтона. Перед початком цього дослідження П. Бергер був переконаний, що глобалізація – це «західний проект», який реалізується у вигляді вестернізації, конкретніше – американізації або навіть (за виразом Дж. Рітцера [3]) макдональдизації;

глобалізація «по-західному» є всеохопною і веде до уніфікації економік, політик, культур; одним з головних знарядь такого ґатунку глобалізації є англійська мова. Головними глобалізаторами виступали американці [4]. Але проведення соціологічного дослідження впливів глобалізації на культури 10 країн світу (Індії, Китаю, Японії, Угорщини, Чілі, Німеччини та ін.) змусили його та його колегу С. Гантінгтона суттєво змінити свої вихідні позиції [5]. Ці зміни теоретичних позицій можна звести до наступного.

1. Виявилось, що для адекватного відображення глобалізаційних процесів науково коректним є вживання терміну «глобалізація» у множині («глобалізації»); що поруч із західними впливами існують потужні емісії культурних взірців інших країн світу. Це, у свою чергу, призвело до запровадження у науковий обіг такого неологізму, як «істернізація» (термін К. Кемпбелла [6]) на означення входження до числа країн-емітерів не лише США чи країн західного світу, але й країн Сходу. В цьому сенсі часто використовують також термін «японізація».

2. Найуспішніше процеси глобалізації розгортаються у сфері економіки, торгівлі і фінансів; сфера політики також стає дедалі більше глобалізованою; найбільший спротив глобалізації соціологи фіксують у сфері культури. Дослідження Бергера і Хантінгтона спиралося на спадок видатного британського історика Арнольда Тойнбі, який у своїх працях про цивілізації часто вдавався до формули «виклик – відповідь». Відтак опитування у 10 країнах проводилося за цією шкалою, де під викликом розумілися впливи і тиски глобалізації західного ґатунку, а відповіді на них з боку локальних культур цих країн формувалися у діапазоні від повного сприйняття, синтезу, співіснування до повного заперечення.

3. Внаслідок проведення згаданого міжнародного дослідження було виявлено, що за критерієм реакції на виклики глобалізації культури певних країн поділяються на «сильні» і «слабкі»: до перших Бергер і Гантінгтон віднесли культури Японії, Індії, Китаю, слабких – низки африканських культур, Угорщини і частково Німеччини [7]. Перша група культур, витоки яких лежали у стародавніх цивілізаціях, виявилася достатньо опірною до глобалізації в її

західному варіанті; більше того, ці сильні культури виявилися здатними запропонувати свої культурні взірці, які проникали у світ і ставали конкурентоздатними у світовому масштабі. Таке явище дістало назву «глокалізації» (термін Р. Робертсона [8]) на означення того, як локальне стає глобальним. Слабкі культури, навпаки, ставали суспільствами-реципієнтами чужих культурних взірців, але не їхніми продуцентами.

4. Глобалізації – це процеси, що відбуваються на багатьох рівнях і у багатьох вимірах, мають багато центрів; вони не приводять до гомогенізації та уніфікації в економіці, політиці і особливо в культурі, а розвиваються динамічно і різноскеровано, шляхом різноманіття й багатополлярності.

До цього слід додати, що окремим сюжетом у дослідженнях процесів і явищ глобалізації є трансформації, пов'язані з мовами. Глобалізаційна експансія західного штибу здійснювалася переважно за допомогою англійської мови; остання також проникала у мови практично всіх країн світу і переважно молодого покоління, правда, у дещо модифікованому вигляді (згадаймо численні українізовані варіанти англійської за типом «консалтингові компанії», «лізингові операції», «трендові дослідження» та навіть «лайки» або «селфіки»). До речі, щорічно внаслідок проведення міжнародного конкурсу до Оксфордського словника вносять якесь одне слово-новоутворення, широко розповсюджене у глобалізованому світі і зрозуміле для загалу. У 2013 р. таким словом якраз і стало «селфі» (від англ. selfie) на ознаку власноруч зробленої за допомогою смартфона фотографії, яку можна тут же «викласти» в Інтернеті. А 2014 р. таким словом стало «вейпі» (від англ. vape – вдихати пару; від varour – перетворювати на пару), що використовують для позначення процесу вдихання диму від електронної сигарети. Як бачимо, і в міжнародному масштабі у мовній сфері останнього часу лідирують ті інновації, які мають англійське коріння.

Мовні запозичення з культур інших країн світу є зазвичай значно слабшими і фрагментарними; їхнє розповсюдження обмежується здебільшого кордонами того чи іншого регіону. Ілюстрацією різноскерованих мовних процесів доби глобалізації може виступати мовний простір Інтернету з домінуванням англійської мови, але й з появою острівців інших мов,

насамперед китайської. Зокрема, саме китайська стала другою мовою доменів в Інтернеті від часу прийняття нових процедурних правил реєстрації доменних імен організацією ICANN 30 жовтня 2009 р. Домени зазвичай сформовані за географічним принципом і об'єднують вузли, що належать конкретній державі. До прийняття цього рішення єдиною мовою формування доменних імен була англійська; зазначеним вище рішенням було дозволено і схвалено практику реєстрації доменних імен, які використовують не тільки латиницю, але й символи національних абеток. І тепер китайці створюють свої адреси електронної пошти і спілкуються за допомогою саме рідних для них ієрогліфів. Два свої доменних ім'я має вже й Україна.

Що ж до теми глобалізаційних впливів на Україну, українське суспільство та його культуру, то у світлі вище зазначеного можна зробити декілька узагальнень. По-перше, лише половина населення країни, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, який проводиться щорічно, щось чули і знають про глобалізацію – решта, на жаль, і нічого про неї не знає, і не рефлексує з цього приводу. Це є опосередкованим свідченням того, що Україна мало заторкнута глобалізацією, а якщо й поступово входить до неї, не знає достеменно, в чому це проявляється і які наслідки тягне за собою. По-друге, культуру сучасної України можна вважати близькою до «слабких» культур, оскільки вона у більшості сприймає тиски глобалізацій (як вестернізації з американізацією та макдональдизацією, так і істернізації з її суші, брахманами, кришнаїтськими співами й іншими нетрадиційними обрядами та віруваннями). На жаль, ані в культурі, ані в інших сферах суспільного життя доби незалежності наша країна не створила продукції, технологій, універсальних взірців, які б радіювали себе у світ, здійснювали б емісію. У більшості випадків реакції на тиски глобалізації Україна виступала не країною-емітером, а країною-реципієнтом, не подавала прикладів перетворення її локальних соціокультурних взірців на глобальні.

Але десятиріччя, яке почалося з Майдану 2004 р., принесло відчутні зміни насамперед у трансформаціях українського суспільства. Говорячи мовою соціології, ці зміни в узагальненому вигляді можна охарактеризувати

наступним чином: українське суспільство було скупченням спільнот різного роду, і лише Євромайдан показав усьому світові зорганізовану знизу громаду. А це вже є крок на шляху побудови реального громадянського суспільства, яке власне і складається з таких самоорганізованих і самоуправних громад. Ми всі, вживаючи мову он-лайнного репортажу, на власні очі побачили народження цієї всеукраїнської громади, в якій були яскраві приклади згуродження, згуртованості, дисципліни, чіткої організації діяльності усіх ланок Євромайдану – від бойових підрозділів (сотень, чот) і до медичної служби, від об'єднання представників різних конфесій та спільних молитов і до налагодження побуту. І народження таких паростків громадянського суспільства, таких самоуправних громад, як головний Майдан та майдани по всій Україні, таких прикладів самовідданої самоорганізації, як волонтерський рух, не очікував ніхто – ні політики, ні дослідники; ні наші, ані зарубіжні. Вони звикли міркувати в бінарній опозиції «влада-опозиція», вірили у те, що всі зміни і всі реформи відбуваються «згори» і попросту проспали могутній самоорганізований народний рух «від споду», який тільки і здатний переформатувати Україну, дозволити їй гідно увійти у європейське та світове співтовариства. Більше того, саме український Євромайдан сколихнув і змусив прокинутися сплячу Європу, звиклу до конформності і спокою, свято віруючу, що всі проблеми можна і слід вирішувати шляхом домовленостей і компромісів. І саме Україна показала нині приклад жертвності і готовності вмерти за власну свободу і європейські цінності, продемонструвала зникнення почуття страху – головного почуття, всотаного її громадянами ще з радянських часів і сталінських репресій. Весь світ тепер з Україною, і жителі різних його країн вже добре і без перекладу розуміють українське слово «Майдан». Але таких прикладів виходу України на світові простори має бути значно більше, аби засвідчити силу і міць не так давно приспаної нації, нації, яка відроджується і входить у коло цивілізованих народів світу.

1. Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации (эскиз проблематики) // Социология (Минск, БГУ). – 2007. – № 3. – С.51-57.
2. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Arademia, 1999. – С.67-100.
3. Ritzer, G. The McDonaldization of Society.- Los-Angeles: Pine Forge Press, 2009.
4. Berger, P.L. Four Faces of Global Culture // National Interest, fall 1997.
5. Бергер П. Культурная динамика глобализации // Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире /под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С. 7-23.
6. Див.: Там само. – С. 22.
7. Там само. – С. 18-19.
8. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність // Глобальні модерності / за редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С.48-72.